

Living Pillars.

Зигмунд ФРОЙД

Вступ до психоаналізу

ХАРКІВ КЛУБ
2015 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 159.964.2
ББК 88.3
Ф91

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Freud S. Studienausgabe, Band 1: Vorlesungen zur Einführung
in die Psychoanalyse und Neue Folge / Sigmund Freud. —
Frankfurt am Main : S. FISCHER Verlag GmbH, 1989.

Переклад з німецької *Петра Таращука*

Слово від перекладача

З огляду на те, що дане видання призначене широкому колу читачів, у ньому подано тільки основний курс лекцій. З тієї самої причини не подано й кількох покажчиків, укладених редакційним колективом німецького академічного *Studienausgabe*. Крім того, з тексту прибрано підготовані німецькою редакцією посилання на конкретні праці вчених, прізвища яких Зигмунд Фрейд згадує в лекціях (див. бібліографію). Посторінкові примітки в квадратних дужках, а також поодинокі вставлені в текст слова в квадратних дужках належать редакторам німецького видання.

Петро Таращук

Дизайнер обкладинки *Надія Величко*

ISBN 978-966-14-8980-5 (PDF)
ISBN 978-3-10-822721-0 (нім.)

© Петро Таращук, переклад, 2014
© Nemigo Ltd, видання українською мовою, 2015
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

ПЕРЕДМОВА

«Вступ до психоаналізу», що його я пропоную увазі громадськості, не слід сприймати за суперника вже опублікованих загальнооглядових праць, присвячених цій царині знань (Hitschmann, «Freuds Neurosenlehre», 2. Aufl., 1913; Pfister, «Die psychanalytische Methode», 1913; Leo Kaplan, «Grundzüge der Psychoanalyse», 1914; Régis et Hesnard, «La psychoanalyse des névroses et des psychoses», Paris, 1914; Adolf F. Meijer, «De Behandeling van Zenuwzieken door Psycho-Analyse», Amsterdam, 1915). Ця книжка — лише дослівне відтворення лекцій, що їх я прочитав протягом двох зимових семестрів 1915/16 та 1916/17 рр. перед мішаною аудиторією з лікарів та нефакхівців, що складалася з представників обох статей.

Тож усі особливості викладу, що їх помітить читач цієї книжки, можна пояснити обставинами її виникнення. Я не міг дотримуватися холодного стилю наукової розвідки, навпаки, як лектор я мусив дбати, щоб протягом майже двогодинного викладу увага моїх слухачів ні на мить не ослабла. Потреба зважати на безпосереднє сприйняття неминуче призводила до того, що окремі теми доводилось розглядати не раз, скажімо, вперше у зв'язку з тлумаченням сновидь, а згодом удруге при поясненні проблеми неврозів. Інколи сам характер матеріалу не дозволяв мені вичерпно пояснити ту або ту важливу тему, приміром тему неусвідомленого, в одному місці, тож я мусив не раз підступати до неї і знову

полишати, аж поки згодом траплялася нагода доповнити вже подане знання.

Хто обізнаний з психоаналітичною літературою, той знайде в цьому «Вступі» дуже мало інформації, про яку не можна було б довідатись з інших, набагато докладніших публікацій. Проте потреба поглибити виклад і скомпонувати його частини часом змушувала автора додавати в певних місцях (при поясненні етіології страху, істеричних фантазій) досі ще ніде не опублікований матеріал.

*Відень,
весна 1917 р.*

Фройд

Частина перша
Хибні дії

ЛЕКЦІЯ 1

Вступ

Вельмишановні добродійки і добродії! Мені невідомо, що і скільки з книжок чи з почутого знає про психоаналіз дехто з вас. Але вже сама назва мого курсу — «Початковий вступ до психоаналізу» — зобов'язує мене ставитись до вас так, ніби ви не знаєте нічого й потребуєте докладних пояснень.

Передусім я повинен вам сповістити, що психоаналіз — це певний метод лікування нервовохворих, і зразу ж подати приклад, наскільки в його царині майже все відбувається цілком по-іншому, а часто і просто навпаки, ніж узагалі в медицині. Адже в інших галузях медицини, застосовуючи на хворому нові для нього лікувальні методи, ми здебільшого приховуємо від пацієнта труднощі, з якими вони пов'язані, і, сповнюючи надією, запевняємо в успіху лікування. Гадаю, ми маємо на те право, бо таким своїм поведженням підвищуємо ймовірність одужання. Та беручись лікувати невротика психоаналітичним методом, ми поведимось інакше. Ми вказуємо хворому на труднощі лікування, на його затяжний характер, на зусилля і жертви, яких воно потребує; а про наслідки лікування кажемо, що не можна пообіцяти чогось певного, успіх залежить від поведінки пацієнта, від його розуміння, податливості й витримки. В нас, звичайно, є слушні підстави для такого нібито цілком відмінного поведження, і, можливо, згодом ви їх зрозумієте.

А тепер не гнівайтесь, якщо попервах я вас трактуватиму так само, як невротичних хворих. Власне, я вам не раджу приходити і слухати мене вдруге. Через те я вказуватиму вам на всі недоладності, з якими доконечно пов'язаний виклад

психоаналізу, й усі труднощі, що їх слід подолати, аби виробити власну думку. Я покажу вам, що весь напрям вашої освіти і все ваше узвичаєне мислення неминуче обертають вас у ворогів психоаналізу, і з'ясую, скільки потрібно внутрішніх зусиль, щоб подолати той інстинктивний опір. Я, звичайно, не можу сказати наперед, якою мірою ви зрозумієте психоаналіз, прослухавши мої лекції, і водночас не можу пообіцяти, що, прослухавши їх, ви навчитеся провадити психоаналітичні дослідження й лікувати психоаналітичним методом. Якщо серед вас усе ж виявляться ті, хто не задовольниться побіжним знайомством з психоаналізом, а захоче докладно вивчити його, то я не тільки відраджуватиму їх від такого наміру, а й прямо застерігатиму. Ситуація поки що така, що той, хто надумає стати психоаналітиком, закрие собі будь-який шлях до університетської кар'єри, а обравши життя звичайного лікаря-практика, опиниться в товаристві, що не розумітиме його зусиль, ставитиметься до нього з недовірою та ворожістю і спрямує проти нього все зло, яке зачаїлось у недобрій людській душі. Можливо, саме з тих супровідних з'явиськ, на які така багата війна, що лютує нині в Європі, ви складете приблизну оцінку, скільки легіонів може постати проти вас.

А проте ніколи не бракує людей, для яких, попри породжуваний клопіт і неспокій, зберігає свою привабу все, що може додати нових знань. Якщо є такі серед вас і вони, знехтувавши мої застороги, прийдуть сюди й наступного разу, я вітатиму їхню появу. Але всім вам належить право дізнатися, в чому ж полягають ті згадані труднощі психоаналізу.

Передусім вони пов'язані з поясненнями, з методом викладу психоаналізу. Навчаючись медицини, ви вже звикли сприймати очима. Ви розглядали анатомічні препарати, вивчали осад при хімічних реакціях, спостерігали скорочення м'язів, спричинене подразненням їхніх нервів. Згодом вашу увагу звертали на стан хворого, на симптоми його хвороби,

на наслідки патогенних процесів, а в багатьох випадках навіть показували вже виділених з організму збудників хвороб. У хірургії ви спершу були очевидцями операцій, що полегшують страждання хворого, а згодом могли й самі приступати до їхнього виконання. Навіть у психіатрії вам демонстрували хворих, і їхня змінена міміка, порушене мовлення й поведінка збагатили вас масою спостережень, які полишили глибоке враження. Тож викладач медицини виступає здебільшого в ролі екскурсовода й тлумача, що водить вас по музею, а ви тим часом безпосередньо знайомитеся з експонатами і, сприймаючи все власними чуттями, переконуєтеся в існуванні нових фактів.

На жаль, у психоаналізі все інакше. При аналітичному лікуванні відбувається не що інше, як словесний обмін між аналізованим і лікарем. Пацієнт розмовляє, розказує про минулі події і теперішні враження, скаржиться, виявляє бажання й почуття. Лікар вислуховує пацієнта, намагається спрямувати хід його думок, дораджує, звертає його увагу на окремі речі, дає йому пояснення і спостерігає за реакціями розуміння і спротиву, що він їх викликає в пацієнта. Неосвічені родичі нашого хворого — їм до вподоби тільки видиме й відчутне, а найліпше для них — лікування, яке можна побачити в кіно, — також не проминають нагоди засумніватися у тому, «як можна самими словами протиставити щось хворобі». Але ці міркування такі ж нерозумні, як і неспільні. Адже це ті самі люди, що достеменно знають, ніби свої симптоми хворий «просто вигадує». Слова спершу були чарами, і вони ще й досі зберігають чимало своєї давньої чарівної сили. Словом можна ошчасливити людину або довести її до розпачу, через слово вчитель передає свої знання учневі, палким словом промовець надихає слухачів і впливає на їхні судження й постанови. Слова призводять до афектів і є поширеним засобом впливу, який чинять люди одне на одного. Тож не слід недооцінювати й застосування слова

в психотерапії, і будьмо задоволені, коли нам пощастить почути слова, що ними обмінюються аналітик та його пацієнт.

Але й це для нас недосяжне. Розмова, в якій і полягає психоаналітичне лікування, не терпить ніяких слухачів, зробити її прилюдною не можна. На лекціях з психіатрії студентам, звичайно, демонструють неврастеніка чи істерика. Він тоді лише переказує свої скарги й симптоми, а про інше замовчує. А оту інформацію, якої потребує аналіз, він може сповістити тільки тоді, коли серцем прихилиться до лікаря; він ураз замовкне, тільки-но помітить хоч одного байдужого до себе слухача. Бо ці признання йдуть з найпотаємніших глибин його душевного життя, розкривають те, що він як соціально незалежна істота мусить приховувати від інших, містять, зрештою, все, в чому він як цілісна особистість не хоче признаватись навіть собі самому.

Не можна стати й свідком психоаналітичного лікування. Можна лише слухати про нього і дізнаватися про психоаналіз тільки, в найвужчому розумінні цього слова, з самих чуток. Через цей виклад, що йде нібито з других рук, ви потрапляєте в дуже незвичайну ситуацію, в якій вам і доводиться складати власну думку. По щирості, здебільшого все залежить від ступеня вашої віри викладачеві.

Уявіть собі, ніби ви слухаєте лекцію не з психіатрії, а історії, і викладач розповідає вам про життя і воєнні звитяги Александра Македонського. Які ж ваші підстави вірити в правдивість його повідомлень? Спершу становище видається ще непевнішим, ніж у випадку з психоаналізом, бо професор історії, так само як і ви, не брав участі у воєнних походах Александра; психоаналітик принаймні повідомляє про події, в яких певну роль відігравав і він сам. Але далі йде низка доказів, що змушують вас повірити історикові. Він може вказати на свідчення античних письменників, що або були сучасники Александрових виправ, або стояли набагато ближче до тих подій, ніж ми, — отже, на твори Діодора, Плу-

тарха, Арріана та ін.; він може показати вам зображення монет і статуй імператора, що збереглися до наших днів, і пустити між ваші лави фотографію помпейської мозаїки, що зображує битву при Іссі. Власне, всі ці документи засвідчують тільки те, що попередні покоління вже вірили в існування Александра і в реальність його дій та звитяг, і тому у вас знову прокинеться критичність. Згодом ви з'ясуєте, що не кожне з повідомлень про Александра вірогідне або точне в усіх своїх подробицях, але я все ж не припускаю, ніби ви покинете аудиторію, сумніваючись у реальності Александра Македонського. Ваші висновки спиратимуться головню на два міркування: по-перше, викладач не має якихось очевидних мотивів видавати за правду те, правдивість чого він сам не визнає; по-друге, всі досяжні історичні дослідження змальовують ті події більш-менш однаково. Взявшись після цього перевіряти античні джерела, ви знову зіпретесь на ті самі підстави: на брак мотивів, які спонукали б авторів казати неправду, і на взаємоузгодженість їхніх свідчень. Наслідок перевірки у випадку з Александром видасться більш-менш переконливим, проте все буде інакше, коли йтиметься про такі постаті, як Мойсей або Німрод. Згодом ви не раз матимете нагоду усвідомити, які сумніви можуть зародитись у вас з приводу віри в те, що вам розповідають хворі, котрих лікують психоаналітичним методом.

А тепер у вас є право запитати: «Якщо немає жодних об'єктивних підстав вірити в психоаналіз і немає змоги продемонструвати його, то як узагалі можна вивчати психоаналіз і переконуватись у правдивості його тверджень?» Таке вивчення й справді не дуже легке, і, крім того, людей, що як слід опанували психоаналіз, дуже мало, хоча є, звичайно, й цілком приступний спосіб опанувати його. Людина вчиться розуміти психоаналіз передусім на собі самій, через дослідження власної особистості. Це не зовсім те, що звичайно називають самоспостереженням, але, оскільки кращого

слова нема, можна скористатися й цим. Існує ціла низка дуже поширених і загальновідомих психічних феноменів, які, трохи ознайомившись із технікою, можна вивчати як об'єкти аналізу на самому собі. При цьому ви й досягнете сподіваної мети: переконаєтесь у реальності процесів, що їх описує психоаналіз, і в правильності своїх уявлень. Щоправда, поступ на цьому шляху має певні межі. Але можна піти набагато далі, доручивши проаналізувати себе вправному аналітикові, вивчаючи при цьому дію аналізу на власне Я і водночас користаючись нагодою перейняти в досвідченого колеги тонкі методи аналізу. Проте згаданий шлях під силу тільки окремим особам, на нього не може вийти вся аудиторія.

У другій трудності, пов'язаній з опануванням психоаналізу, я вже не можу звинуватити сам аналіз; у цьому випадку, шановні слухачі, я мушу перекласти відповідальність на вас, принаймні через те, що досі ви студіювали медицину. Засвоєна освіта надала вашому мисленню цілком певний напрямок, що далеко відбігає від психоаналізу. Вас навчали анатомічно обґрунтовувати діяльність організму та порушення його функцій, пояснювати все хімічними та фізичними процесами і розуміти їх біологічно, але навіть дрібку вашої цікавості не звернули на психічне життя, що є вершиною діяльності навдивовижу складного людського організму. Тому психологічне мислення зосталося для вас цілком чужим і ви звикли ставитись до нього з недовірою, не визнавати його наукового характеру й полишили його всіляким аматорам, поетам, натурфілософам і містикам. Така обмеженість, звісно, зашкодить вашій лікарській практиці, бо хворий, як здебільшого в усіх людських взаєминах, спершу виявить перед вами свої душевні властивості, і, боюся, ви будете змушені відступити якимсь лікарчукам, знахарям і містикам, що ви їх так зневажаєте, певну частку того терапевтичного впливу, якого ви щосили прагнете.

Я добре знаю, чим можна виправдати таку вашу прогалину в освіті. Бракує певної допоміжної філософії, якою ви б могли послуговуватися, лікуючи хворих. Ні змогли б філософія, ні дескриптивна психологія, ні так звана експериментальна психологія, тісно пов'язана з фізіологією чуттів, — саме її ви вивчаєте в університетах, — неспроможні збагатити вас корисним знанням про взаємозв'язки душі й тіла і дати вам у руки ключ розуміння, що пояснив би можливі порушення психічних функцій. Щоправда, й у самій медицині є така галузь, як психіатрія, що описує спостережувані психічні розлади і на основі їхніх симптомів складає клінічні картини хвороби, проте у хвилини розважності навіть психіатри сумніваються, чи можна називати наукою їхні суто описові твердження. Симптоми, що становлять ту чи ту картину хвороби, не вивчені ні за своїм походженням, ні за механізмом утворення, ні за взаємною пов'язаністю; їм не відповідають жодні помітні зміни анатомічної будови органа психіки, а якщо й відповідають, то такі, що, зіпершись на них, не можна нічого пояснити. На такі психічні розлади тільки тоді можна справити бодай якийсь терапевтичний вплив, коли виявиться, що вони — побічний наслідок певних органічних уражень.

Саме тут та прогалина, яку намагається виповнити психоаналіз. Адже психоаналіз прагне поставити психіатрію на психологічні підвалини, яких їй бракує, сподівається знайти спільну основу, ставши на яку, можна зрозуміти взаємозв'язок фізичних та психічних уражень. Тому психоаналіз змушений цуратися будь-яких не властивих йому гіпотез анатомічного, хімічного чи фізіологічного характеру і спирається тільки на суто психологічні уявлення, — боюся, саме через це він видасться вам попервах чужим і неприйнятним.

У наступній трудності я вже не звинувачуватиму ні вас, ні вашу освіту, ні ваш спосіб мислення. Двома своїми твердженнями психоаналіз тяжко ображає весь світ і породжує

неприхильність до себе; одне з цих тверджень зіткнулося з інтелектуальним упередженням, друге — з естетично-моральним. Ці упередження аж ніяк не можна легковажити: це дві великі потуги, побічні наслідки корисного, ба навіть необхідного розвитку людства. Головну їхню силу становлять емоції, і тому боротьба проти них — найважча.

Перший із цих нелюбих постулатів психоаналізу проголошує: психічні процеси самі по собі неусвідомлювані, усвідомлюються тільки поодинокі акти і фрагменти цілісного психічного життя. Пригадайте, що ми звикли якраз до протилежного — ототожнювати психіку і свідомість. Саме усвідомлюваність видається нам найпритаманнішою ознакою психічного життя, а психологія — вченням про зміст свідомості. Ба навіть більше, це ототожнення здається нам таким зрозумілим, що будь-яке заперечення його ми вважаємо за очевидну дурницю, а проте психоаналіз не може не висувати такого заперечення, не може визнавати тотожності царин свідомого і психічного. Згідно з вашим визначенням психічне життя — це процеси, подібні до почуттів, думок, бажань, а психоаналіз обстоює, що є неусвідомлені думки й неусвідомлені бажання. Сформулювавши цю тезу, психоаналіз наперед утрачає всякі симпатії всіх прихильників розважливих наукових досліджень і породжує підозру, ніби він — якесь таємне химерне вчення, що постає в пільмі й буде свої теорії з усілякої каламуті. Але ви, шановні слухачі, звичайно, ще не можете зрозуміти, з яким цілковитим правом таке абстрактне твердження, як «Психічне — це усвідомлене», слід уважати за упередження, ви ще не здогадуєтесь, які підстави спонукають вас заперечувати неусвідомлене, якщо воно справді існує, і якою може бути користь від такого заперечення. Здається, це лише пуста словесна баталія — чи слід психічне обмежувати тільки усвідомленим, а чи слід поширити його й за межі царини свідомості, — і все-таки я запевняю вас, що, визнавши існування неусвідомлюва-

них психічних процесів, ми відкриваємо цілком новий напрямок у житті суспільства й розвитку науки.

Сподіваюся, ви вже здогадуєтесь, який глибокий внутрішній зв'язок існує між цим першим сміливим твердженням психоаналізу і вже згаданим другим. Це друге твердження, що ним психоаналіз пишається як одним зі своїх здобутків, проголошує: інстинкти, що їх звикли вважати за суто сексуальні й у вузькому, і в широкому значенні цього слова, відіграють незвичайно велику й понині ще не досить оцінену роль у виникненні нервових і психічних хвороб. Ба більше, ці самі сексуальні інстинкти, крім того, великою мірою сприяють найвищим культурним, мистецьким і соціальним досягненням людського духу.

Як показує мій досвід, саме незгода з таким результатом психоаналітичних досліджень — найпотужніше джерело опору, з яким доводиться боротись психоаналізові. А хочете знати, як це пояснюємо ми? Ми вважаємо, що культура створюється під тиском боротьби за існування коштом відмови від задоволення інстинктів і здебільшого вона завжди створюється заново, бо кожна окрема людина, стаючи членом людського суспільства, жертвує задоволенням інстинктів задля громадського добра. Серед природних інстинктів, які доводиться тамувати, сексуальні інстинкти посідають найчільніше місце; їхня енергія при цьому сублимується, тобто відвертається від сексуальних цілей і спрямовується на соціально вищу, вже не сексуальну мету. Але такий стан нестабільний, сексуальні інстинкти приборкувати важко, перед кожним, хто прагне прилучитися до культурної роботи, постає небезпека, що йому не вдасться по-іншому спрямувати свої сексуальні інстинкти. Суспільство знає, що нема більшої загрози для культури, ніж звільнення сексуальних інстинктів і спрямування їхньої енергії на первісні властиві їм об'єкти. Суспільству не до вподоби, коли йому нагадують про його такі непевні підвалини, воно нітрохи не зацікавлене

в тому, щоб визнавати силу статевих інстинктів і з'ясовувати кожному окремому членові суспільства всю вагу сексуального життя; задля виховної мети суспільство прагне радше приховати геть усе, що здатне привернути увагу до цієї царини. Через те й не погоджується з отакими результатами психоаналітичних досліджень і воліє затаврувати їх як естетично огидні, морально ниці або ж просто небезпечні. Але ж негоже висувати такі закиди проти нібито об'єктивних наукових досліджень. Щоб висунути заперечення прямо, їх слід перевести в царину інтелекту. Бо така вже людська природа: людина схильна проголошувати хибним усе, що видається їй небажаним, і тоді вкрай легко знайти аргументи, які підтвердять цей присуд. Те, що суспільству не до вподоби, воно проголошує хибним, а отже, й заперечує слушність психоаналізу з допомогою логічних та фактичних аргументів, котрі спираються, проте, на почуття, і ці заперечення набувають сили упереджень, спростувати які — марна річ.

Натомість ми, шановні добродійки і добродії, можемо відверто заявити, що, обстоюючи свої твердження, які породжують такий спротив, ми дотримуємося цілковитої безсторонності. Ми прагнемо лише висвітлити факти, здобуті під час ретельної дослідницької роботи. Для себе ми навіть вимагаємо права безумовно відкидати втручання будь-яких практичних міркувань у наукову роботу, навіть не беручись з'ясовувати, чи слушні побоювання, на які спираються ті міркування.

Це лише декілька з тих труднощів, які постануть перед вами, коли ви підступите до психоаналізу. Для початку їх, мабуть, більше ніж досить. Якщо ви подолаєте їх, ми зможемо просуватися далі.

ЛЕКЦІЯ 2

ХИБНІ ДІЇ

Вельмишановні добродійки і добродії! Почнімо не з постулатів, а з дослідження. Оберімо за його об'єкт певні дуже поширені, добре всім знані й украй мало оцінені феномени, які нітрохи не пов'язані з хворобами, бо їх можна спостерігати в кожній здоровій людині. Це так звані *хибні дії*, властиві людині: вона хоче щось сказати, а натомість каже зовсім інше — це *похибка мовна*; або те саме трапляється з нею на письмі, і вона часом помічає свою помилку, а часом ні; або, читаючи друкований чи писаний текст, бачить не те, що там написано, — це *похибка читальна*; так само людині може почутися не те, що їй сказано, — це *похибка слухова*; звичайно, тут і мови нема про якісь органічні ураження слухових органів у цієї людини. В основі ще однієї низки таких явищ лежить *забування*, але не тривале, а коротке, приміром, коли хто не може згадати чийогось *імені*, а те ім'я він усе-таки знає і, тільки-но йому нагадають, одразу впізнає його; або коли хто забуває про свій намір, а згодом згадує про нього, тобто забуває тільки на якийсь певний час. У третій низці явищ уже немає елемента тимчасовості, — скажімо, *запихання*, коли хто покладає кудись певну річ і потім не може знайти її, або цілком подібне до нього *гублення* якоїсь речі. Тут перед нами забування, до якого ставляться інакше, ніж до інших видів забування, людина дивується або сердиться, не здатна збагнути, як таке могло статися. З цим поєднуються різні *омани*, що їм знову притаманна тимчасовість; якийсь час людина вірить у те, що доти видавалося їй неправдивим,

таким самим видається і згодом; далі йде ще ціла група аналогічних явищ із різними назвами.

Це все випадки, про внутрішню спорідненість яких свідчить уживання в їхніх німецьких назвах однакового префікса «veg-», майже всі ці явища дріб'язкові, часом просто миттєві і не мають великої ваги в людському житті. Тільки зрідка котресь із них набуває практичного значення, коли, наприклад, хтось загубив якусь річ. Через те ви й не звертаєте на них великої уваги, — виникають лише слабенькі емоційні реакції.

А тепер я проситиму вас придивитися до цих феноменів якнайпильніше. Ви, певне, невдоволено забурчите: «І в широкому світі, і в закутках психічного життя є стільки величких таємниць, а в царині душевних хвороб — стільки загадок, які вимагають і заслуговують пояснення, що видається справді непристойним марнувати зусилля і завзяття на такі дурниці. От якби ви пояснили, як людина зі здоровим зором і слухом серед білого дня бачить і чує те, чого нема; чому іншій людині раптом починає здаватися, ніби її переслідує той, кого досі вона найдужче любила; або чому людина, висуваючи найвигадливіші аргументи, обстоює химери, що їх визнає за безглуздя кожна дитина, — тоді б ми серйозно прийняли психоаналіз; та якщо ця наука може тільки привертати нашу увагу до того, чому промовець сказав одне слово замість іншого або чому господиня кудись запхала свої ключі, і до всіякого іншого дріб'язку, тоді ми напевне знайдемо, як краще застосувати свій час і завзяття». А я б вам відповів: «Потерпіть, шановні добродійки і добродії!» Ваша критика безпідставна. Але правда й те, що психоаналіз не може похвалитись, ніби він не переймається дрібницями. Навпаки, матеріалом його спостережень найчастіше є ті звичайнісінькі непомітні події, що їх як щось незначуще зневажливо відкидає решта наук, той матеріал — немов покидьки світу явищ і феноменів. Та чи не плутаєте ви у своїй критиці ве-

лич проблеми з яскравістю її виявів? Хіба немає вкрай важливих речей, здогадатись про які за певних обставин і певного часу можна тільки за майже непомітними ознаками? Мені зовсім неважко назвати вам кілька таких ситуацій. З яких незначних прикмет висновете ви, чоловіки, що добули прихильність тієї або тієї дами? Невже ви чекаєте на недвозначні слова кохання, на палкі обійми, чи, може, вам вистачає погляду, що його навряд чи помітив хто інший, летючого руху, на секунду довшого потиску рук? А коли ви як слідчий беретеся розслідувати вбивство, то неville ви справді сподіваєтесь, що вбивця лишить на місці злочину свою фотографію, додавши до неї ще й адресу? Чи, може, ви змушені задовольнитися незначними і непримітними слідами, що їх полишив злочинець? Тож і нам не слід недооцінювати дрібних прикмет та ознак; можливо, саме вони допоможуть нам вийти на слід великих. До речі, я, як і ви, теж гадаю, що увагу слід звертати передусім на найважливіші проблеми життя й науки. Але здебільшого дуже мало користі з того, коли хтось гучно проголошує, що береться досліджувати ту або ту велику проблему. Після цього зчаста навіть не знають, куди ж спрямувати наступний крок. У науковій роботі перспективніше братися за те, що лежить безпосередньо перед вами, і тоді самі собою з'являться і шляхи досліджень. І коли пройти їх, нічого не проминаючи, без упереджень та наперед сформульованих сподіваних результатів, і при цьому ще й трапиться щастя, то навіть ця скромна робота, розкривши взаємозв'язки, які все між собою поєднують, і незначне, і велике, дасть вам змогу підступити до вивчення складних проблем.

З такої самої позиції звертатимусь я й до вас, щоб повернути вашу увагу до вивчення нібито незначущих хибних дій, властивих здоровим людям. Тепер я запропонував би спитати кого-небудь, не знайомого з психоаналізом, як він пояснює такі явища.

Насамперед він, звісно, відповідь: «Ох, та їх зовсім не варто пояснювати, це дрібні випадковості». Що ж розуміють, кажучи таке? Може, те, нібито це такі незначні події, що вони випадають з ланцюга причинно-наслідкових зв'язків і з не меншим успіхом можуть як трапитись, так і не трапитись? Але хто бодай раз відступив від природного детермінізму, той просто відкидає геть увесь науковий світогляд. І тоді такій людині вже можна довести, наскільки послідовніший релігійний світогляд: адже, згідно з ним, — і це всякчас наголошують, — без осібної волі Божої з голови й волосина не впаде. Гадаю, наш приятель не захоче доводити свою відповідь до її логічного кінця, а відступить і скаже, що коли він вивчить ці явища, то, певне, й пояснить їх. Бо ж ідеться про невеликі функціональні відхилення, порушення психічної діяльності, і причини їх можна з'ясувати. Людина, що за інших обставин говорить цілком правильно, може бовкнути щось не те, коли вона: 1) втомлена або почувується негаразд; 2) збуджена; 3) дуже заклопотана чимсь іншим. Такі пояснення неважко й підтвердити. Мовні похибки й справді найчастіше трапляються тоді, коли людина втомлена, коли в неї болить голова або от-от почнеться напад мігрені. Так само й під час збудження людина часто плутає слова й навіть окремі предмети, не за те хапається; а коли людина розвіяна, тобто, власне, зосереджена на чомусь іншому, впадає у вічі, що вона забуває про свої наміри, виконує без певної мети найрізноманітніші дії. Відомий приклад такої розвіяності — професор із «*Fliegenden Blätter*», що забуває свою парасольку й надягає чужого капелюха, бо зосереджений на проблемі, яку розглядатиме в своїй наступній книжці. Кожному з нас із власного досвіду відомо, як людина забуває про свої первісні наміри і вже дані обіцянки, коли з нею щось трапиться і вся її увага зосереджена на іншому.

Усе це видається цілком зрозумілим і неспростовним. Воно, певне, не дуже й цікаве, принаймні не таке цікаве, як

ми сподівалися. Пригляньмося ж пильніше до пояснення хибних дій. Умови, що призводять до виникнення таких феноменів, не однакові між собою. Кволість і порушення кровообігу створюють фізіологічну основу для розладу нормального функціонування; збудження, втома, відволікання уваги — це чинники вже іншого роду, їх можна назвати психофізіологічними і досить легко завести в рамки якоїсь теорії. Адже й при втомі, й при відхиленні уваги, і, напевне, при загальному збудженні відбувається розпорошення уваги, з чого можна висувати, що людина недостатньо зосереджується на тій або тій дії. Через те ту дію часто виконують не так як слід, неточно. До аналогічних наслідків може призвести й легенька кволість, зміни в кровопостачанні органів центральної нервової системи, бо ці зміни так само впливають на вирішальний чинник — розпорошення уваги. Тож в усіх цих випадках ідеться про наслідки порушення уваги, що має органічні або психічні причини.

Як бачимо, такі явища нібито й зовсім нецікаві для наших психоаналітичних досліджень. У нас навіть може виникнути бажання взагалі полишити тему. Проте, ближче приглянувшись до фактів, ми з'ясуємо, що не все узгоджується з теорією хибних дій, пояснюваних порушенням уваги, або принаймні не все можна природним чином висувати з неї. Ми дізнаємося, що такі хибні дії і забування властиві й тим людям, які *не* втомлені, *не* розвіяні і *не* збуджені, тобто тим, які з усіх поглядів перебувають у своєму нормальному стані; лише потім, унаслідок самої хибної дії, їх охоплює збудження, — ми помічаємо його, а вони заперечують. Не все так просто і з твердженням, що посилення уваги, спрямованої на певну дію, гарантує успішне виконання її, а зменшення уваги становить певну загрозу для успіху. Є ціла низка робіт, які людина виконує суто автоматично, з дуже невеликою увагою, причому цілком упевнено й точно. Пішоходець, навряд чи знаючи, де він іде, все ж не збивається з дороги

й потрапляє туди, куди йшов, нікуди *не схибивши*. Принаймні здебільшого так і є. Вправний піаніст натискає, навіть не думаючи про те, потрібні клавіші. Він, звісно, може коли-небудь помилитись, але якщо автоматична гра збільшує небезпеку помилок, то саме віртуози, чия гра, внаслідок тривалого вправління стала цілком автоматична, мали б найдужче страждати від такого лиха. Ми ж бачимо протилежне, чимало дій виконують абсолютно впевнено тоді, коли на об'єкт не звернено пильної уваги, а невдача, похибка стаються саме тоді, коли на дії надміру пильно зосереджуються, і можна напевне стверджувати, що немає ніякого відвертання потрібної для її виконання уваги. В таких ситуаціях іноді кажуть, що це наслідок «збудження», але незрозуміло, чому збудження не сприяє ще більшому зосередженню уваги на такій потрібній для виконавця дії. Коли хто виступає з важливою промовою чи усною заявою і внаслідок мовної похибки каже протилежне тому, що збирався, це навряд чи можна пояснити з допомогою психофізіологічної теорії, або ж теорії розпорошення уваги.

Хибні дії часто поєднані з такою великою кількістю дрібних супровідних явищ, що їх не можна ні зрозуміти, ні пояснити з допомогою згаданих вище тлумачень. Коли, приміром, хто тимчасово не пригадає якоїсь назви, то сердиться через це, неодмінно хоче згадати і не може полишити своїх спроб. Чому ж такій роздратованій людині дуже рідко щастить, хоч як вона цього прагне, зосередити увагу на слові, яке, за її власним висловом, «крутиться в неї на язичі» і яке вона зразу впізнає, коли хтось вимовить його? Або трапляються ще випадки, коли хибні дії нагромаджуються, взаємно переплітаються, заступають одна одну. Першого разу людина забула про побачення, наступного разу, коли вже є тверда постанова неодмінно прийти, виявляється, що вона переплутала годину. Ще один приклад: хтось кружними шляхами намагається пригадати забуте слово, і при цьо-

му в нього випадає з пам'яті друга назва, яка допомогла б у пошуках першої. Та, силкуючись відновити другу назву, він утрачає третю і т. д. Як відомо, це твердження слушне й щодо друкарських помилок, і кожен знає, що то похибки складача. Така вперта друкарська помилка пролізла колись в одну соціал-демократичну газету. В повідомленні про якусь урочистість можна було прочитати: «Серед присутніх був і його високість *хрон*принц» (замість «кронпринц», спадкоємець трону). Наступного дня внесли корективи. Газета вибачилась і написала: «*Кром*принц». У таких випадках охоче розводяться про чортика в складальних касах, злого духа друкарства й т. ін. Усі ці висновки вочевидь виходять за межі психофізіологічної теорії друкарських помилок.

Я не знаю, чи відомо вам, що мовні похибки можна спровокувати, викликати, так би мовити, через навіювання. Як приклад я розповім вам анекдот. Одного разу новачкові на театральній сцені доручили важливу роль: в «Орлеанській діві» він мав повідомити королю, що конетабль відіслав назад свого меча¹. Один з головних героїв надумав позбиткуватися, тож на репетиції замість тексту кілька разів повторив переляканому початківцеві такі слова: «Комфортабль відіслав назад свого коня»², і своєї мети таки досяг. На виставі бідолаха і справді дебютував із цим перекрученим рапортом, хоча його ще й як застерігали, — хіба, може, це сталося саме через ті застороги.

Усі ці дрібні особливості хибних дій теорія відвернення уваги не спроможна вичерпно пояснити. Це аж ніяк не означає, що сама вона хибна. Їй, певне, чогось бракує, якогось доповнення, з ним вона б стала цілком задовільною. Але до

¹ [Тут, здається, помилка. Адже про зраду конетабля оголосив сам король (І дія, 2-га сцена)].

² Слово *Komfortabel* у віденському жаргоні означає однокінну бричку. Німецькою мовою «меч» — *Schwert*, «кінь» — *Pferd*. — *Перекл.*

багатьох хибних дій, розглядаючи їх самі по собі, можна підступити ще й з іншого боку.

Оберімо ж найпридатніший для нашої мети різновид хибних дій — *мовні похибки*. З не меншим успіхом можна брати й похибки письмові та читальні. І тепер нам слід нагадати собі, що досі ми запитували тільки про те, чому й за яких умов людина перекручує слова, і саме на це запитання дістали відповідь. Але ж можна спрямувати свою цікавість по-іншому і спробувати дізнатися, чому людина перекручує слова саме так, а не інакше, причому слід зважати й на те, до чого призводить мовна похибка. Ви побачите, що поки не буде відповіді на це запитання, поки не буде з'ясований результат мовної похибки, поти з погляду психології цей феномен становитиме чисту випадковість, дарма що ми навіть дамо йому якесь фізіологічне пояснення. Якщо вже так сталося, що в мене схибив язик, я ж вочевидь можу помилятися на безліч різних ладів, кажучи замість потрібного слова тисячі інших або ж усіляко його перекручуючи. А чи нема тут чогось такого, що в кожному окремому випадку змушує мій язик схибити саме так, відкинувши всю решту можливих варіантів, чи це просто чистісінька випадковість, цілком довільна подія, і на це запитання взагалі не можна дати розумної відповіді?

Двоє авторів, Мерінгер і Маер (один — філолог, другий — психіатр), і справді 1895 р. спробували підійти до проблеми мовних похибок із цього боку. Вони назбирали прикладів і передусім схарактеризували їх з допомогою суто дескриптивних методів. Це, звичайно, не дає ніяких пояснень, проте може вказати шлях до них. Згадані автори класифікували перекручення, що їх зазнає потрібна мовцеві фраза внаслідок словесної похибки, як переставляння, випередження, відлуння, змішування (контамінація) і заміна. Я подам вам і наведені авторами приклади цих головних типів похибок. Переставляння відбувається тоді, коли хто ка-

же «*Мілоса Венерська*» замість «Венера Мілоська» (зміна послідовності слів). Ось випередження: «На душі *тяжні...*» замість «На душі мені тяжко». За приклад відлуння править відомий нещасливий тост: «Нашому вельмишановному шефові — *многі, многі, мно-гімно* літа!» Ці три різновиди мовних похибок трапляються не так уже й часто. Натомість куди численніші приклади, коли мовна похибка полягає у стягуванні або змішуванні, приміром, коли добродій звертається на вулиці до жінки: «Якщо дозволите, панно, я б із вами радо *погуля-ював*». У цьому словесному покручі вочевидь поєднані дієслова «*погуляв*» і «*погультаював*». (До речі, цей молодик мав у тієї дами небагато успіху.) Як приклад заміни Мерінгер і Маер наводять випадок, коли хтось сказав: «Я покладаю ці препарати в *тюрмостат*» замість «*термостат*» і т. ін.

Спроби тлумачення, що їх ґрунтують ці автори на всій сукупності описаних прикладів, зовсім незадовільні. Вони вважають, ніби звуки та склади одного слова мають неоднакову вартість, тож іннервація більш вартісних елементів може порушити іннервацію менш вартісних. Причому автори цілковито спираються на самі по собі не такі вже й часті випередження та відлуння; при інших різновидах мовних похибок вони навіть не згадують звукових пріоритетів, якщо ті взагалі існують. А все ж найчастіше людина хибить словом тоді, коли замість одного слова вимовляє інше, дуже до нього подібне, і вже самої цієї подібності, на думку загалу, досить, аби пояснити похибку. Наприклад, професор під час вступної лекції каже: «Я не *згоден* (не *годен*) навіть оцінити заслуги мого вельмишановного попередника». Або інший професор: «У жіночих статевих органах, попри численні *спокуси...* Перепрошую: спостереження...»¹

Найпоширеніший і найочевидніший різновид словесної похибки такий: людина каже цілком протилежне тому, що

¹ Versuchungen замість Versuche. — *Перекл.*

намірялася висловити. Це явище, звісно, не пов'язане ані з відносною вагою окремих звуків, ані з впливом певних звукосполучень, і, надолужуючи брак пояснень, посиляються на глибинний внутрішній логічний зв'язок протилежностей, тісно поєднаних між собою психологічними асоціаціями. Є для цього й історичні приклади: один з голів нашої палати депутатів якось відкрив засідання отакими словами: «Шановні панове, я бачу, що кворум уже є, і тому оголошую засідання закритим».

Не менш підступними, ніж зв'язок протилежностей, можуть виявитись якісь інші поширені асоціації, що за певних обставин іноді вискакують несподівано й недоречно. Приміром, розповідають, що на весільному бенкеті з приводу шлюбу сина Г. Гельмгольца з донькою відомого винахідника й промислового магната В. Сіменса уславленому фізіологові Дюбуа-Реймонові доручили виголосити вітальну промову. Свій безперечно блискучий тост він закінчив отакими словами: «Тож нехай живе нова фірма: “Сіменс і ... Гальске”!» Зрозуміло, що то була назва старої фірми. Розміщення поряд цих двох імен було для берлінця не менш звичним, ніж для віденця поєднання прізвищ Рідель і Бойтель.

Отже, до ієрархії звуків і схожості слів слід додати ще і вплив словесних асоціацій. Але й на цьому ще не кінець. У певній низці випадків пояснити спостережувані мовні похибки можна, здається, лише тоді, коли взяти до уваги попередню фразу — вимовлену чи тільки помислену. Тобто перед нами знову постає відлуння, як його описав Мерінгер, тільки тут воно діє на більшій відстані. Проте мушу признатись, що загалом у мене таке враження, ніби ми тепер якнайдалі відійшли від розуміння мовних похибок!

І все-таки мені здається, ніби я не помилюсь, коли скажу, що, прослухавши цей матеріал про дослідження похибок, усі ми ще й по-іншому сприйняли подані приклади, і на цьому іншому сприйнятті варто зупинитися докладніше. Ми вивча-

ли умови, за яких узагалі стаються мовні похибки, потім чинники, що впливають на різний характер перекручень у самій похибці, але до ефекту, який справляє похибка сама по собі, не беручи до уваги причин її виникнення, навіть не підступали. ВзЯвшись і за це, ми, врешті, будемо змушені наважитись і визнати, що в окремих випадках мовна похибка має певний сенс. Що це означає — «певний сенс»? Гаразд, це означає, що ефект мовної похибки такий, що вона, можливо, має право на те, щоб її вважали за повновартісний психічний акт, який прагне задовольнити власні цілі; розуміли як дію, що має певний зміст і значення. Досі ми вели мову про похибки, але тепер видається, ніби сама та похибка — іноді цілком правильна дія, що заступає іншу дію, — ту, яку сподівались або намірялись виконати.

Цей сенс, притаманний самій похибці, в окремих випадках видається цілком зрозумілим і ясним. Коли голова, провадячи засідання палати депутатів, уже першими своїми словами закриває його замість відкрити, ми, знаючи всі обставини, за яких скоєно мовну похибку, схильні вважати, що ця помилка сповнена сенсу. Голова не сподівався добра від засідання і був би радий одразу ж і закрити його. Знайти тут сенс, тобто розкрити значення мовної похибки, для нас зовсім не важко. Або коли одна дама, ніби захоплюючись, каже товарищці: «Ох, який у вас чарівний новий капелюшок, — ви самі його так гарно *одоробили*?» замість «оздобили», то ніяка наука в світі не завадить нам витлумачити цю похибку як вислів: «Не капелюшок, а справжнє *одоробло*». Або коли інша дама, відома як натура енергійна, розповідає: «Мій чоловік запитав у лікаря, якої дієти йому дотримуватись, але лікар відповів, що йому дієта непотрібна, він може їсти і пити все, що я хочу», то ця мовна похибка незаперечно свідчить про наявність у жінки досить послідовної програми.

Шановні добродійки і добродії, якщо виявиться, що словесні та й будь-які інші похибки мають сенс не тільки

в окремих нечисленних випадках, а в своїй переважній більшості, то цей сенс, про який ми ще досі не говорили, неминуче стане для нас найцікавішим об'єктом, з цілковитим правом затьмаривши всі інші позиції, що з них ми оцінювали хибні дії. Ми б змогли тоді полишити всі фізіологічні або психофізіологічні обґрунтування і взяли-ся б до суто психологічних досліджень сенсу, тобто значення і наміру хибних дій. Звичайно, нам не обійтися без залучення ширшого матеріалу спостережень, які б допомогли підтвердити наші сподівання.

Перше ніж здійснювати цей намір, я хочу вас запросити піти зі мною ще й по іншому сліду. Часто трапляється так, що письменник використовує словесні похибки або інші різновиди хибних дій як засоби поетичного вислову. Сам по собі цей факт уже має показувати нам, що похибку, приміром мовну, письменник аж ніяк не вважає за безглузду, бо зумисне її відтворює. Таж не можна стверджувати, ніби письменник випадково помилився на письмі, а потім лишив ту письмову похибку на вустах свого героя як словесну похибку. З допомогою мовної похибки письменник прагне на щось натякнути, і ми можемо дослідити, на що саме, може, він просто натякає, що особа, про яку йдеться, розвіяна чи втомлена або ж у неї от-от станеться напад мігрені. Звісно, не слід переоцінювати думку, ніби письменник свідомо використовує мовні похибки. Адже вони й справді можуть бути безглуздими, простою психічною випадковістю, або ж матимуть сенс тільки в рідкісних випадках, і письменник зберігає право, допрацьовуючи твір, виповнити їх змістом, щоб ужити для своєї художньої мети. Тож не треба дивуватися, що про мовні похибки ми більше дізнаємося від письменників, ніж від філологів і психіатрів.

Такий приклад мовної похибки є і в Шиллеровім «Валенштайні» («Піколоміні», І дія, 5-а картина). В попередній сцені Макс Піколоміні якнайпалкіше боронить партію гер-

цога і натхненно розводиться про благословення миру, які йому відкрилися під час подорожі, коли він супроводив до табору Валенштайнову доньку. Максів батько й двірський посланець Квестенберг просто приголомшені його словами. Після цього п'ята сцена розгортається далі:

Квестенберг

О лихо нам! Невже і справді так?
Скажи ж, мій друже, чи й надалі
Ми його лишимо у цьому божевіллі
І не гукнемо вмить його назад,
Щоб враз полуду на очах розбити?

Октавіо (*виходячи з тяжкої задуми*)

Тепер уже й мені відкрились очі,
Й невтішного чимало прозираю.

Квестенберг

Що саме, друже?

Октавіо

Прокляття подорожі цій!

Квестенберг

Чого? Що сталося?

Октавіо

Ідїть, я мушу
Негайно рушить по сумному слїду,
На власні очі бачити, ідїть.
(*Хоче відпровадити його.*)

Квестенберг

Куди? Навіщо?

Октавіо (*квапливо*)

До неї!

Квестенберг

До...

Октавіо (*поправляється*)

До герцога! Ходімо...

Октавіо хотів сказати «До нього», до герцога, але помилився і виказав своїми словами «До неї» принаймні те, що дуже добре знає, від кого походить той вплив, який змусив молодого героя вихваляти мир.

Ще виразніший приклад спостеріг О. Ранк у Шекспіра. Він знайшов його у «Венеціанському купцеві», в славетній сцені, де щасливий коханець має вибрати одну з трьох скриньок, і я, мабуть, учиню найкраще, коли зачитаю вам короткий витяг із Ранка.

«Поетично надзвичайно добре мотивовану і технічно блискуче застосовану мовну похибку, що, як і словесна похибка, котру знайшов Фройд у «Валенштайні», свідчить, що письменник добре знає механізм та сенс цієї похибки і приписує таке розуміння їй слухачам, ми бачимо в Шекспіровому «Венеціанському купцеві» (III дія, 2-а сцена). Скутії у виборі чоловіка волею батька, що хотів визначити його жеребкуванням, Порції досі щастило уникати всіх нелюбих її серцю женихів. І коли нарешті в Бассаніо Порція побачила чоловіка, якого і справді покохала, то вже боїться, що їй він обере не ту скриньку. Найрадніше вона б йому сказала, що навіть і тоді його кохатиме, але її стримує присяга. Героїні з цим внутрішнім роздвоєнням поет вкладає у вуста такі слова, з якими вона звертається до свого бажаного жениха:

День-два заждіть, прошу вас, не хапайтесь...
 Невдало зробите ви вибір — я
 Не зможу бачитися з вами більше.
 Тож почекайте! Каже щось мені
 (*Хоч не любов, звичайно*), що нізащо
 Вас втратити я б зараз не хотіла...
 ...Зробити вибір я б навчила вас,
 Але тоді порушила б я клятву.
 Не можу! Хоч і гірко пожалкую, —
 Чому я, грішна, слова не зламала,
 Якщо ви візьмете не ту, що слід...
 О, як мене чарують ваші очі!..

Вони мене надвоє поділили...
Одна моя частина вам належить,
А друга... також вам, чи то — мені,
Сказати я хотіла. А проте —
Все, що моє, — те ваше, зовсім ваше...¹

Якраз те, на що Порція хотіла тільки легенько натякнути, про що вона, власне, взагалі мала мовчати перед ним, а саме: що вона й без вибору зовсім йому належить і кохає його, поет із дивовижною психологічною витонченістю відверто висловлює в мовній похибці і з допомогою цього довершеного мистецького засобу вгамовує нестерпучу непевність закоханого щодо наслідків вибору і знімає напругу з глядачів».

Звернімо увагу ще й на те, як вправно Порція кінець кінцем примирює обидва вислови, поєднані в мовній похибці, як вона усуває суперечність між ними і зрештою визнає цілковиту слушність мовної похибки:

А проте —
Все, що моє, — те ваше, зовсім ваше...

Розкрити сенс похибок принагідно пощастило і одному вельми далекому від медицини чоловікові, і його заувага прояснює нашу дослідницьку роботу. Всі ви знаєте натхненного сатирика Ліхтенберга (1742—1799), про якого Гете сказав: «Де він жартує, захована проблема». Отак випадково через жарт з'являється і вирішення проблеми. У своїх дотепних та уїдливих «Нотатках» Ліхтенберг записав таку фразу: «Він так начитався Гомера, що замість *angelommen* («як уважають», «припускають») завжди бачив *Agamemnon*». У цьому й справді полягає вся теорія читальних похибок.

Наступного разу ми пересвідчимося, чи можна в такому розумінні похибок погодитись із поетами.

¹ Переклад Ірини Стешенко. — *Перекл.*

Лекція 3

Хибні дії (дальший виклад)

Вельмишановні добродійки і добродії! Минулого разу ми постановили розглядати хибні дії не в їхньому зв'язку з тими діями, які людина свідомо намірялась учинити і які зазнали перекручення, а самі по собі, і в нас виникло враження, що в окремих випадках хибні дії нібито мають свій власний сенс, тож ми казали, що, якби на більшій кількості прикладів пощастило підтвердити, що хибні дії справді мають сенс, той сенс став би для нас цікавішим, ніж дослідження обставин, за яких виникають хибні дії.

Узгодьмо ще раз, що нам слід розуміти під «сенсом» психічного процесу. Це не що інше, як намір, якому він служить, і його місце — в ряду інших психічних процесів. У більшості наших досліджень слово «сенс» можна ще замінити словом «намір», «тенденція». Але що це — оманлива видимість чи поетичне звеличення похибки, — коли ми починаємо вірити, ніби їй притаманний певний намір?

Лишаймось і далі у сфері мовних похибок і перегляньмо ще більшу кількість спостережених випадків. Тут ми виявимо цілу категорію випадків, у яких намір, тобто сенс мовної похибки, цілком очевидний. Насамперед це випадки, коли на місці задуманого з'являється його протилежність. Голова сповіщає у вступній промові: «Я оголошую засідання закритим». Ці слова однозначні. Сенс і намір його словесної похибки в тому, що він прагне закрити засідання. «Він сам так сказав»¹, — можна було б процитувати, ми тільки зло-

¹ [Не раз повторювані слова з III дії опери Моцарта «Весілля Фігаро»].

вили його на слові. Лишень не уривайте мене запереченням, ніби це неможлива річ, бо ми, мовляв, добре знаємо, що він хотів не закрити, а відкрити засідання, і що сам він — тут ми повинні визнати його за найвищий авторитет — може підтвердити, що справді хотів відкрити. Бо, вчинивши так, ви б забули, що ми з вами погодилися розглядати похибки на-самперед самі по собі; про їхній зв'язок із наміром, якому вони перешкодили, мова буде згодом. Ви б тоді завинили в логічній помилці і завдяки їй просто спекалися б проблемами, яку слід з'ясувати, англійською мовою про це кажуть «*begging the question*».

В інших випадках, коли, схибивши словом, людина висловила не прямо протилежне задуманому, в мовній похибці однаково виявляється протилежний сенс. «Я не *згоден* навіть оцінювати заслуги мого попередника». «Не *згоден*» не є протилежністю «не *годен*», але це відверте признание, яке гостро суперечить тому, що слід було б казати професорові в такій ситуації.

У наступній групі випадків мовна похибка просто додає ще один сенс до задуманого. Фраза тоді звучить як стягнена, скорочена, згущена конструкція, утворена з кількох речень. Як-от у випадку з енергійною дамою: «Він може їсти і пити все, що я хочу». Це те саме, якби вона сказала: «Він може їсти і пити все, що хоче. Але чого йому ще хотіти? Замість нього хочу я». Мовна похибка часто створює враження такого скорочення; приміром, один професор анатомії після своєї лекції про носову порожнину запитав, чи все зрозуміли його слухачі, і, діставши загальну ствердну відповідь, повів далі: «Мені важко повірити, бо людей, що розуміють будову носової порожнини, навіть у мільйонному місті можна *на одному пальці*... перепрошую, на пальцях однієї руки порахувати». Та вкорочена фраза мала свій власний сенс: є тільки одна людина, що знає будову носової порожнини.

На відміну від випадків, у яких мовні похибки самі виявляють свій сенс, є випадки, коли похибка начебто позбавлена всякого змісту, тобто вочевидь суперечить нашим сподіванням. Коли хто, помилившись словом, перекручує чиєсь власне ім'я або вимовляє невживані звукосполучення, то, здається, вже цього одного дуже поширеного явища досить, щоб на питання, чи всі мовні похибки мають певний сенс, відповісти негативно. Та коли пильніше придивитись до таких випадків, виявиться, що досить легко можна зрозуміти й ці звукові перекручення, і навіть різниця між цими неясними випадками та попередніми зрозумілими не така вже й велика.

Одного добродія запитали, як почувается його родич, і він відповів: «Ох, це, мабуть, *трунатиме*... триватиме ще один місяць». Коли ж добродія запитали, що, власне, означають ці слова, він пояснив, що подумав про смерть, *труну*, і поєднання слів «триватиме» і «труна» дало слово «трунатиме» (Мерінгер і Маер).

Інший добродій розповідав про певні вчинки, які засуджував, і мовив: «І тоді стали *гідомі* деякі факти...» Коли його розпитали, він підтвердив, що справді хотів назвати ті вчинки «*гідотою*». «Відомі» і «гідота» утворили разом чудернацьке слово «гідомі» (Мерінгер і Маер).

Пригадайте випадок із молодиком, що хотів «*погуляювати*» з незнайомою дамою. Ми дозволили собі розкласти це словоутворення на «погуляв» та «погультаював» і були цілком певні такого тлумачення, навіть не вимагаючи підтверджень. Із наведених прикладів ви побачили, що й ці, такі незрозумілі випадки мовних похибок можна прояснити з допомогою зіткнення, інтерференції двох різних намірів, які збиралися висловити. Різниця полягає тільки в тому, що в одному випадку один намір цілком заступає другий, як-от коли мовна похибка свідчить про протилежне помисленому, а в другому випадку внаслідок похибки тільки перекручується-

ся або змінюється первісний сенс, виникає словесний покрuch більш-менш затемненого змісту.

Тепер нам здається, ніби ми вже збагнули таємницю великої кількості мовних похибок. Твердо дотримуючись цього погляду, ми зможемо пояснити й інші, досі ще загадкові різновиди похибок. Наприклад, при перекирученні прізвищ не можна припускати, ніби завжди йдеться про суперництво двох схожих і все-таки різних прізвищ. Але однаково, той другий намір відгадати не важко. Перекиручення прізвищ досить часто трапляється й без мовних похибок; до нього вдаються, щоб прізвище стало немилозвучним або нагадувало про щось непристойне; це поширений спосіб глузування, якого дуже швидко навчаються уникати освічені люди, хоча відмовляються від нього нерано. Таке перекиручення часто прибирає форми «дотепу», проте вкрай невисокого ґатунку. Щоб дати вам грубий і відразливий приклад такого перекиручення прізвищ, я нагадаю, що прізвище президента Французької республіки, Пуанкаре, змінили в наші часи на «Кабанкаре». А звідси вже недалеко до припущення, що й при мовній похибці, як і при перекирученні прізвищ, зберігається цей глузливий намір. Якщо й далі дотримуватись нашого тлумачення, такі ж пояснення годяться і для окремого різновиду мовних похибок із комічним або безглузким ефектом. «Нашому вельмишановному шефові — многі, многі, мно-гімно літа!» Святковий настрій у цьому випадку порушується найнесподіванішим утрученням слова, яке пробуджує неестетичні картини, і, маючи перед собою зразок відомих глузливих і лайливих слів, можна припустити тільки те, що тут прагне виявитись певна тенденція, яка гостро суперечить випнутій на передній план шанобливості і немов стверджує: «Не вірте моїм словам, я кажу це все жартома, чхати мені на того чолов'ягу й т. ін.». Те саме слухне й щодо похибок, унаслідок яких безневинні слова обертаються в непристойні й сороміцькі, як-от Аporos замість Арporos

або «підблягузнюватись» замість «підлабузнюватись»¹ (Мерінгер і Маєр).

Ми знаємо, що така тенденція притаманна багатьом людям, зумисне перекручення безневинних слів у непристойні становить для них своєрідну втіху, і вони вважають це за дотепність; тобто чуючи такі речі від людей, передусім слід з'ясувати, чи вони зумисне кажуть таке задля жарту, а чи це лише ненавмисні мовні похибки.

Що ж, коштом більш-менш невеликих зусиль нам пощастило розкрити таємницю похибок! Це не випадковості, а поважні психічні акти, що мають власний сенс і виникають унаслідок взаємодії — чи, може, краще, протидії — двох різних намірів. Але тепер я вже добре бачу, що ви хочете накинутись на мене зі зливою запитань, на які слід відповісти, і сумнівів, які треба розвіяти, перше ніж можна буде радіти цим початковим результатам нашої роботи. Я, звичайно, аж ніяк не жену вас до поквапних висновків. Розгляньмо ж усе це по порядку, одне за одним, тверезо зваживши.

Про що, власне, ви запитали б мене? Чи, на мою думку, ці пояснення годяться для всіх різновидів мовних похибок, чи тільки для окремих груп? Чи можна таке тлумачення поширити й на решту хибних дій, тобто й на похибки читальні та письмові, на забування, випадки, коли людина або не за те хапається, або не туди кладе, і т. ін.? Чи впливають якимось утома, збудження, розвіянність, порушення уваги на психічну природу хибних дій? Крім того, всім очевидно, що з двох супротивних тенденцій хибної дії одна завжди ясна і зрозуміла, а друга не завжди. Що слід робити, аби розгадати цю другу тенденцію, а коли здається, ніби вже є розгадка, як довести, що вона не просто ймовірна, а єдино правильна? Є у вас іще запитання? Як нема, то я сам запитаю. Я нага-

¹ В оригіналі неперевершена гра слів: Eischeißweibchen замість Eiweißscheibchen, яку тільки дуже приблизно можна відтворити як «жіноче засральце» замість «ячне кружальце». — *Перекл.*

даю вам, власне, що самі хибні дії нас не дуже й цікавлять, вивчаючи їх, ми тільки прагнемо підступити до психоаналізу, дізнатися щось про нього. Через те я й запитую: що то за наміри чи тенденції, котрі можуть таким чином перешкодити іншим намірам та тенденціям, і які взаємовідносини існують між порушувальними тенденціями і порушеними тенденціями? Тільки після відповіді на це запитання можна знову братися до нашої роботи.

Так-от, чи охоплює це пояснення всі випадки мовних похибок? Я дуже схильний у це вірити, і саме тому, що кожного разу, досліджуючи ту чи ту мовну похибку, можна дійти до такого тлумачення. Але це аж ніяк не свідчить, ніби без такого механізму мовної похибки не станеться. Адже відповідь може бути така: «З погляду теорії нам це байду-же, бо висновки, якими ми хочемо скористатись для вступу до психоаналізу, будуть слухні навіть тоді, коли нашим уявленням відповідатиме лише невелика кількість мовних похибок, хоч у даному разі тим уявленням відповідає переважна більшість їх». На наступне запитання, чи можна уявлення, сформовані при вивченні мовних похибок, поширити на інші види хибних дій, я наперед даю ствердну відповідь. У цьому ви й самі пересвідчитесь, коли ми візьмемося досліджувати приклади письмових похибок, помилкової діяльності й т. ін. Але суто з методичних причин я пропоную вам зачекати з цією роботою, поки ми докладніше ознайомимось із мовними похибками.

Запитання, що можуть означати для нас такі чинники (що їх дехто з авторів висуває на перший план), як-от порушення кровообігу, втома, збудження, розвіянність, нездатність зосередитись, якщо погодитись із запропонованим психічним механізмом мовних похибок, заслуговує на ґрунтовну відповідь. Зверніть увагу, що ці чинники ми не заперечуємо. Взагалі нечасто трапляється, щоб психоаналіз заперечував якісь твердження, що їх висуває інша сторона; здебільшого

він тільки додає щось нове, і часом таки справді виявляється, що досі не помічене й лише нещодавно сформульоване — найістотніше. Слід незаперечно визнати вплив таких фізіологічних станів, як кепське самопочуття, порушення кровообігу, втома та виснаження, на виникнення мовних похибок; у цьому вас переконає ваш повсякденний особистий досвід. Але ж як мало цим можна пояснити! Передусім ці чинники аж ніяк не доконечні умови виникнення хибних дій. Мовні похибки трапляються й тоді, коли людина цілком здорова і почувається добре. Отже, ці суто соматичні чинники тільки полегшують роботу властивого психічного механізму мовних похибок і сприяють їхньому виникненню. Для пояснення відносин між цими чинниками і самими похибками я колись удався до порівняння і тепер повторю його, бо чогось ліпшого годі й придумати. Припустімо, я глупої ночі гуляв у безлюдному місці й мене перестрів волоцюга, що відібрав мій годинник та гаманець, і я, не спромігшись розгледіти до ладу обличчя напасника, в найближчій поліцейській дільниці викладу свою скаргу такими словами: «Безлюдність і темрява щойно пограбували мене». Комісар поліції скаже мені на те: «Здається, ви не маєте рації, дотримуючись у край механістичних уявлень. Подаймо краще ситуацію отак: під покровом пітьми, скориставшись безлюдністю, невідомий злочинець відібрав у вас цінні речі. На мій погляд, найголовніше у вашому випадку — щоб ми доклали всіх зусиль і знайшли злодія. Може, тоді нам вдасться вернути пограбоване».

Такі психофізіологічні чинники, як збудження, розвіянність, нездатність зосередитись, вочевидь дуже мало сприяють нам у пошуках пояснення. Це лише фрази, ширми, за які нам ніхто не боронить зазірати. Слід радше запитати, що саме спричинило те збудження, що саме відвернуло увагу. Так само треба визнати й певний вплив взаємодії звуків, схожості слів і поширених асоціативних зв'язків між словами.

Ці чинники сприяють мовній похибці, вказують шлях, на який вона може ступити. Та, коли переді мною якийсь шлях, хіба це неодмінно означає, що я стану на нього? Потрібний іще мотив, що схилив би мене до такої постанови, крім того, сила, яка поведе мене вперед. Отже, звукові та словесні співвідношення — однаково, що певні стани організму, які сприяють виникненню мовних похибок, і через те їх не можна вважати за безпосередню причину похибок. Подумайте лишень, у якій незліченній кількості випадків моєї мови ніщо не перешкоджало: ані звукова подібність ужитих слів до інших слів, ані їхньої внутрішньої зв'язок зі словами протилежного значення, ані поширені словесні асоціації. Тоді зостається припустити, разом із філософом Вундтом, що мовні похибки з'являються, коли внаслідок фізичного виснаження асоціативні схильності беруть гору над первісним наміром мовця. Все це звучало б дуже добре, якби не суперечило досвідові, згідно з яким в одній групі випадків немає фізичних чинників, а в другій — асоціативних чинників, які сприяли б виникненню мовних похибок.

Але вкрай цікаве для мене ваше наступне запитання: яким способом можна з'ясувати обидві тенденції, що зіткнулися між собою? Ви, певне, й не здогадуєтесь, яке це важливе запитання. І, мабуть, погодитесь, що одну з двох тенденцій — порушену — можна з'ясувати без ніякого сумніву: особа, яка скоїла ту або ту хибну дію, знає про порушену тенденцію і визнає її. Привід для сумнівів і вагань може становити тільки друга, порушувальна тенденція. Що ж, ми вже чули, і ви, сподіваюся, ще не забули, що в певній низці випадків ця друга тенденція також зрозуміла. Вона виявляється в ефекті, створенім мовною похибкою, якщо тільки ми зважимося і дозволимо тому ефектові промовляти від власного імені. Голова схибив словом і висловив протилежне, — таж ясно, що він хотів відкрити засідання, але не менш ясно, що він прагнув закрити його. Це так ясно, що більш

нічого пояснювати не треба. Але як можна в інших випадках, коли порушувальна тенденція тільки перекручує первісну, не виявляючись цілком, розпізнати її за тим перекрученням?

У першому ряду випадків дуже простим і надійним способом, а саме тим, що з його допомогою ми з'ясуємо й порушену тенденцію. Про неї безпосередньо сповіщає сам промовець: схибивши словом, він зразу ж відновлює первісне слово, яке задумав. «Це, мабуть, *трунатиме*... триватиме ще один місяць». Тут-таки можна дізнатися від нього й про порушувальну тенденцію. Ми запитуємо: «Гаразд, а чого ви спершу сказали “трунатиме”?» Він відповість: «Я мав на увазі, що вже треба готувати *труну*». А в другому випадку, коли промовець схибив словом і сказав «гідомі», він теж сповістить вас, що спершу намірявся сказати: «Це *гідота*», але потім стримався і пом'якшив вислів. З'ясувати порушувальну тенденцію тут не менш легко, ніж порушену. Я зумисне подавав приклади, що їх не описували й не пояснювали ані я, ані жоден з моїх прихильників. І все ж в обох випадках знадобилося певне втручання, щоб уможливити тлумачення. Слід було розпитувати мовця, чому він помилився словом саме так, як він пояснює свою похибку. Інакше він, певне, проминув би похибку, не намагаючись пояснити її. Та, коли запитати його, він пояснює похибку першим, що спало йому на думку. І тепер ми бачимо, що оце невелике втручання та його успіх — це вже психоаналіз, а водночас модель кожного психоаналітичного дослідження, яке ми проведемо в майбутньому.

Чи не занадто я помисливий, припускаючи, мовляв, тільки-но перед вами постає психоаналіз, у вас одразу народжується опір проти нього? Чи не кортить вам закинути мені, що, розпитуючи людину, яка схибала словом, її пояснення не можна вважати за безперечні? Звичайно, він намагатиметься, гадаєте ви, виконати вимогу і пояснити мовну по-

хибку, але бовкне при цьому перше-ліпше, що спаде йому на думку й видасться годящим для такого пояснення. Адже доказів, що мовна похибка справді відбулася саме так, при цьому не отримують. Звісно, воно, може, й так, а може, зовсім інакше. Йому могло спасти на думку і щось інше, не менш підхоже, а то й краще.

Дивно, як низько ви, по суті, цінуєте факти психічної діяльності. Уявіть собі, хтось виконує хімічний аналіз речовини і з'ясував, що один із складників цієї речовини має певну вагу, стільки і стільки міліграмів. Знаючи ту вагу, вже можна зробити вірогідні висновки. Чи повірите ви, ніби якомусь хімікові спаде на думку засумніватись у тих висновках на підставі, що виділений компонент може мати й іншу вагу? Ні, кожен визнає факт, що виділений складник важить саме стільки, не більше й не менше, і без вагань використає це знання для побудови дальших висновків. Та, коли йдеться про психічний факт, коли опитуваний дає цілком визначену відповідь, назвавши певну асоціацію, ви берете і нехтуєте її, кажучи, ніби йому могло спасти на думку й щось інше! Ви тішитесь ілюзією своєї психічної свободи і не хочете відмовлятися від неї. На превеликий жаль, мої погляди на це питання гостро суперечать вашим.

Тут ви, певне, відступите, але тільки на те, щоб чинити опір уже в іншому місці. Ми зрозуміли, поведете ви далі, що специфічна техніка психоаналізу полягає в тому, щоб спонукати аналізованого самому розповісти про вирішення власних проблем. Візьмімо тепер інший приклад, той, у якому промовець на бенкеті зичить своєму шефові «мно-гімно літа». Ви сказали, що порушувальна тенденція в цьому випадку — глузування і вона суперечить виявам пошани. Але це лише ваше власне тлумачення, зіперте на спостереження, не пов'язані з мовними похибками. Бо, коли й у цьому випадку запитати винуватця похибки, він аж ніяк не підтвердить, ніби намірявся глузувати, а радше енергійно

заперечить. Чому ж ви не відступаєте від свого недоведеного пояснення, почувши такі недвозначні заперечення?

Так, цього разу вам пощастило висунути сильний аргумент. Я уявляю собі цього незнайомого промовця: він, либонь, асистент того шефа, на честь якого справляють учту, може, вже навіть приват-доцент, молодик із найкращими перспективами. Я натисну на нього й запитаю, чи не відчуває він чогось такого, що могло б суперечити його закликіві шанувати шефа. І в якій я ситуації опинюсь? Він розсердиться, а потім як нагримає на мене: «Кладіть край своїм допитам, бо інакше мені терпець урветься! Своїми підозрами ви мені всю кар'єру зіпсуєте. Я просто сказав “гімно літа” замість “многі літа”, бо в цій самій фразі я вже двічі вимовляв склад “мно” після “гі”. Це те, що Мерінгер називає відлунням, і нема чого тут шукати ще якихось тлумачень. Ви зрозуміли мене? Годі вже». Гм, досить несподівана реакція, справді завзяте спростування. Бачу, що з молодика вже нічого не витягнеш, а потай собі думаю, що сам він аж надміру зацікавлений у тому, щоб його мовній похибці не приписали жодного сенсу. Вам, певне, видається, що молодик не має слушності, так грубо реагуючи на суто теоретичне дослідження, але зрештою, подумаєте ви, кому ж, як не йому, знати, що він хотів сказати, а що ні.

Невже й справді він повинен знати? На це запитання ще треба відповісти.

Тепер вам здається, ніби ви вже зловили мене за руку. «Так ось яка ваша техніка», — чую я ваші голоси. Коли людина, що схибила словом, дає пояснення, які вам підходять, ви проголошуєте її остаточним і незаперечним авторитетом: «Він сам так сказав!» Та коли її слова не пасують до вашого краму, тоді ви проголошуєте, ніби вони нічого не варті, ніби їм не слід вірити.

Здається, все й справді так. Але я можу вказати вам на ще один приклад такої страхітливої поведінки. Коли обвинува-

чений зізнається на суді в скоєних злочинах, суддя вірить йому, а коли заперечує свої злочини, суддя не вірить йому. Якби все відбувалось інакше, не було б ніякого судочинства, тож попри помилки, які вряди-годи трапляються, ви змушені визнати, що система загалом працює добре.

А що, коли ви суддя, а той, хто сподіяв мовну похибку, ваш обвинувачений? А далі з'ясуємо: йдеться про мовну похибку чи переступ?

Можливо, нам не треба відкидати й цього порівняння. Але погляньте, яких відмінних поглядів ми доходимо, заглиблюючись у, здавалося б, таку безневинну проблему хибних дій, і ми досі анітрохи не знаємо, як можна їх примирити. Я пропоную вам тимчасовий компроміс на основі порівняння з суддею та обвинуваченим. Ви, певне, скажете мені, що сенс похибки не лишає жодного сумніву, коли аналізований тлумачить його сам. Я на те відповім: коли аналізований відмовляється бодай щось повідомити і так само, звичайно, коли він відсутній і не може нічого розказати, прямих доказів, що сенс саме такий і такий, здобути не можна. Отже, як і в судочинстві, ми змушені звернутися до непрямих доказів, спираючись на які, дійдемо більш-менш близьких до правди висновків. Із суто практичних міркувань суд проголошує когось винним у скоєному злочині й на підставі лише непрямих доказів. Для нас такої необхідності нема, але ніхто й не змушує нас відмовлятися від використання непрямих доказів. Хибно було б вважати, ніби наука складається лише з незаперечно доведених тез, і вимагати цього від неї ми не маємо права. Таку вимогу підносять ті, хто прагне схилитись перед авторитетом, хто відчуває потребу замінити свій релігійний катехізис якимсь іншим, нехай навіть і науковим. Але наука має у своєму катехізисі лише кілька аподиктичних тверджень, усе інше — це судження, яким властивий більший або менший ступінь імовірності. Адже сама здатність задовольнятися тими наближеннями до істини і провадити

плідну роботу, незважаючи на брак остаточних доказів, є ознакою наукового мислення.

Але на що ми зіпремо свої тлумачення, звідки наберемо непрямих свідчень, щоб на них будувати докази, у випадку, коли в словах аналізованого немає нічого, що пояснювало б сенс похибки? З різних джерел. Передусім із подібності до феноменів поза сферою хибних дій, приміром, коли проголосимо, що перекручення прізвищ у вигляді мовної похибки має той самий глузливий сенс, що й зумисне перекручення їх. Крім того, з психічної ситуації, в якій сталася хибна дія, з наших знань про характер особи, що припустилася хибної дії, з почуттів, які опановували її перед хибною дією і які, можливо, й призвели до самої дії. Здебільшого ми тлумачимо похибку, спираючись на загальні принципи, але попервах це тільки припущення, здогад, і ми потім підтверджуємо його, проаналізувавши психічну ситуацію. Часом ми навіть змушені чекати дальших подій, про які немов провістила похибка, і лише тоді можемо підтвердити наші припущення.

Переконати мені вас у цьому нелегко, якщо я обмежуватимусь тільки мовними похибками, але і в цій сфері можна знайти напрочуд добрі приклади. Молодик, що хотів *погуляювати* з дамою, напевне, несміливий; даму, чий чоловік може їсти і пити все, що *вона* хоче, я знаю як жінку енергійну, що тямить, як заправляти в домі. Або візьмімо наступний приклад. На загальних зборах «Конкордії» один юний член виголошує палку опозиційну промову, в якій звертається до керівництва як до *грошовних* членів проводу; в цьому покручі вочевидь поєднані слова «*грошовитий*» і «*шановний*». Ми припускаємо, що в молодика виявилась порушувальна тенденція, спрямована проти його опозиційності, і вона, мабуть, якимсь чином пов'язана з грошима. Від свого інформатора ми й справді довідалися, що в промовця завжди було сутужно з грошима і саме тоді він намагався позичити їх у когось. Тобто порушувальний намір можна, по

суті, висловити такою думкою: «Будь поміркованіший у своїй опозиційності, це ті самі люди, які мають давати тобі гроші».

Перейшовши до інших різновидів хибних дій, я зможу подати вам набагато більше прикладів таких непрямих доказів.

Якщо хто забуває чиєсь, перед тим добре йому відоме власне ім'я або, попри всі намагання, насилу пригадує його, неважко припустити, що він заचाїв якісь недобрі почуття до власника того імені й не хоче про нього думати; додайте до цього ще й згодом з'ясовану психічну ситуацію, в якій сталася така похибка:

«Добродій Y безнадійно закохався в одну даму, яка не вдовзі вийшла заміж за добродія X. Хоча добродій Y певний час уже був знайомий із добродієм X і навіть мав із ним ділові стосунки, він завжди забуває його ім'я, тож не раз, коли виникала потреба написати листа, був змушений дізнатися те ім'я від чужих людей»¹.

Добродій Y вочевидь нічого не хоче знати про свого щасливого суперника. «Не думати — оце йому судилось».

Або: одна дама розпитує лікаря про спільну знайому, але називає при цьому її дівоче прізвище. Прізвище, яке та знайома взяла після шлюбу, дама забула. Натомість сповіщає, що була дуже невдоволена тим шлюбом і терпіти не могла чоловіка своєї приятельки².

Про забування імен ми ще чимало говоритимемо у зв'язку з іншими питаннями, а тепер нас цікавить головню психічна ситуація, в якій відбувається забування.

Забування намірів можна загалом приписати протилежним почуванням, які не дають виконати намір. Такої думки дотримуються не тільки психоаналітики, а й люди взагалі, визнаючи в своєму повсякденному житті все те, що відкидають у теорії. Підопічний аж ніяк не виправдає свого покровителя,

¹ За С. G. Jung [1907, 52].

² За A. A. Brill [1912, 191].

коли той вибачиться, що забув виконати його прохання. Підопічний одразу подумає: «Його це нітрохи не обходить; він тільки пообіцяв, але навіть не думав виконувати». Отже, в окремих випадках забування і в житті вважають гідним осуду, різниця між популярним і психоаналітичним розумінням цієї похибки, здається, зникає. Уявіть собі господиню, що зустрічає гостей отакими словами: «Як, ви прийшли сьогодні? А я геть забула, що запросила вас на цей день». Або молодика, якому треба пояснити коханій, що він забув прийти на заздалегідь призначене побачення. В цьому він, звичайно, не признається, а радше вигидає найнеймовірніші перешкоди, які не дали йому тоді прийти й не дозволили сповістити її опісля. Всі ми знаємо — і визнаємо слушність такого трактування, — що на військовій службі, коли хто щось забув зробити, не зарадять і не врятують від карі ніякі вибачення. Отже, в таких ситуаціях усі враз погодяться, що окремі хибні дії мають сенс, і вкажуть, який саме. Чому ж люди не досить послідовні, щоб поширити цей погляд на інші похибки і цілком та відверто визнати його? Звичайно, є відповідь і на це запитання.

Якщо сенс забування намірів такий безперечний навіть для невтаємничених, ми ще менше здивуємося, дізнавшись, що письменники використовують ці похибки, розуміючи їх так само. Той із вас, хто бачив або читав «Цезаря і Клеопатру» Б. Шоу, пригадує, що в останній сцені, коли Цезар від'їжджає, йому не дає спокою думка, ніби він щось іще намірявся зробити, а тепер забув. Нарешті виявляється, що саме: попрощатися з Клеопатрою. Цією незначною деталлю поет хотів приписати великому Цезареві те почуття зверхності, якого він ніколи не мав і якого ніколи не прагнув. Адже з історичних джерел можна довідатися, що Цезар підготував усе, аби Клеопатра поїхала слідом за ним до Рима і жила там з малим цезарятком, а коли Цезарь вбили, вона була змушена тікати з міста.